

Βασίλης ΚΑΛΦΑΣ

P. FEYERABEND:
ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΩΝ
ΣΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Περίληψη

Σκοπός του άρθρου αυτού είναι να πιστοποιήσει και να ερευνήσει μία στροφή στην προβληματική του Feyerabend από την κριτική των μεθοδολογιών στην κριτική των θεμελίων της σύγχρονης επιστήμης. Η *διαπραγμάτευση* των σχετικών κειμένων με όδηγεϊ στο συμπέρασμα ότι ένα είναι το βασικό του επιχείρημα: "Όλες οι μεθοδολογίες άντλουν τα κριτήριά τους από τα σημαντικότερα επιτεύγματα της σύγχρονης επιστήμης· είναι όμως μεθοδολογικά αυθαίρετο να χρησιμοποιούνται αυτά τα ίδια κριτήρια για να θεμελιώσουν τη γνωστική άνωτερότητα της σύγχρονης επιστήμης απέναντι σε άλλες μορφές συμβολικής συμπεριφοράς.

Summary

VASSILIS KALFAS: P. FEYERABEND: FROM THE CRITIQUE OF METHODOLOGY TO THE CRITIQUE OF MODERN SCIENCE. The purpose of this paper is to locate and to interpretate a problem-shift in Feyerabend's thought from the critique of methodologies to the critique of the foundations of modern science. The examination of relevant contexts shows that one is his main argument: all methodologies draw their standards from the principal achievements of modern science; nevertheless, it is methodologically arbitrary to use these standards in order to prove the cognitive superiority of modern science in comparison with other forms of symbolic behaviour.

ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ 38 (1985), σσ. 153 - 167

Copyright © 1985 ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ, Αθήνα.

“Η επανάσταση πού εισήγαγε τή σύγχρονη επιστήμη, εισήγαγε ταυτόχρονα καί τά κριτήρια [ἀξιολόγησης] . . . Τά ίδια τά κριτήρια ἀντλοῦν τήν ἐγκυρότητά τους ἀπό τήν ἱστορία, ὡς κατευθυντήριες ἀρχές τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, *στὶς καλύτερες τῆς στιγμές.* Μ’ αὐτό τό δεδομένο, μποροῦν νά ἀντιμετωπίσουν ἐξελίξεις μέσα στήν ἴδια τήν ἐπιστήμη, κρίνοντας τό ἂν συμφωνοῦν ἢ ὄχι μέ τίς καλύτερες αὐτές στιγμές. . . Βλέπουμε ὅμως ταυτόχρονα ὅτι δέν μποροῦμε νά στρέψουμε αὐτά τά κριτήρια κατά τῆς μαγείας ἢ τοῦ Ἀριστοτελισμοῦ, ἀφοῦ τό μόνο πού μποροῦμε νά ποῦμε εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτελισμός εἶναι *διαφορετικός* ἀπό τίς καλύτερες στιγμές τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης· ὄχι ὅτι εἶναι χειρότερος.”¹

Τό κείμενο πού ἀκολουθεῖ θά πρέπει νά διαβαστεῖ ὡς σχόλιο στό ἀπόσπασμα αὐτό τοῦ Feysabend. Εἶναι ἓνα ἀπόσπασμα ἰδιαίτερα σημαντικό, γιατί συμπυκνώνει τή μοναδική συνολική κριτική στά ἀξιώματα τῆς Ἀγγλοσαξωνικῆς ἐπιστημολογίας, πού ἔχει καταφέρει νά ἀρθρωθεῖ στό ἐσωτερικό της. Ἀφήνει ἀκόμη νά διαφανεῖ, στήν πιό προσεκτική ἀνάγνωση, ἡ ἀναγκαία σχέση πού συνδέει τήν κριτική τῆς σύγχρονης ἐπιστημολογίας μέ τήν κριτική τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Εἶναι μιά δύσκολη διαδρομή, πού πρῶτος ἀποφάσισε νά ἀκολουθήσει ὁ Feysabend. Καί ἡ δυσκολία της ἐγκείται — ἀντίθετα μέ τήν ἀντίστροφη διαδρομή πού εἶναι τοῦ συρμοῦ σήμερα: ἀπορρίπτουμε τήν ἐπιστήμη καί, κατά συνέπεια, ἡ κριτική της ἀνάλυση χάνει κάθε νόημα — στό γεγονός ὅτι προϋποθέτει ταυτόχρονα βαθιά μέθεξη καί κριτική ἀπόσταση.

1. Ὁ Feysabend, κατά μία ἔννοια, εἶναι ὁ πιό “Εὐρωπαῖος” ἀπό τοὺς Ἀγγλοσάξωνες ἐπιστημολόγους. Ἀναφέρομαι στή γνωστή διάσταση ἀνάμεσα στὶς Εὐρωπαϊκὲς καί στὶς Ἀγγλοσαξωνικὲς ἐπιστημολογικὲς τάσεις.

Ἡ διάσταση αὐτή μπορεῖ, πιστεύω, νά ἀνιχνευθεῖ σχετικὰ εὐκόλα καί νά σχηματοποιηθεῖ, ἀμφιβάλλω ὅμως γιὰ τό κατά πόσο θά ἦταν δυνατόν νά ἐρμηνευθεῖ ἱκανοποιητικά — κάτι τέτοιο θά προϋπέθετε τή μορφοποίηση μιᾶς ἀνύπαρκτης Εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημολογικῆς *παράδοσης*, πού θά ἔπρεπε νά ἀναζητηθεῖ στό συσχετισμό ἔργων ριζικά διαφορετικῶν, ὅπως λ.χ. τοῦ Cassirer καί τοῦ Duhem, τοῦ Bachelard καί τοῦ Adorno, τοῦ Althusser καί τοῦ Habermas.

Ἐπιγραμματικά λοιπόν, τό χάσμα πού ἐπισημάναμε μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: Ἐνῶ ἡ Ἀγγλοσαξωνική ἐπιστημολογία ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τήν *ἐξήγηση τῆς ἐπιστήμης*, οἱ Εὐρωπαῖοι ἐπιστημολόγοι ἀσχολοῦνται πρωταρχικά μέ τήν *κριτική τῆς ἐπιστήμης*.² Γιά τοὺς Ἀγγλοσάξωνες ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ τό ὑπόδειγμα τῆς ἐγκυρης γνώσης· γιὰ τοὺς Εὐ-

ρωπαίους ἢ ἐπιστήμη εἶναι ἕνας μόνον, ἀνάμεσα σέ ἄλλους, τρόπος γνωστικῆς ἀναζήτησης, καί ὄχι κατανάγκην ὁ πιό ἔγκυρος. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι οἱ μὲν πρῶτοι ἀπομονώνουν κριτήρια πού προέρχονται ἀπό τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη καί τή χαρακτηρίζουν ὡς αὐτοδύναμο θεσμό, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἀναζητοῦν ὑψηλότερου βαθμοῦ ἐξωτερικά κριτήρια, πού τή θεμελιώνουν ἢ τήν ὑποσκάπτουν ὡς ἔγκυρη γνωστική διαδικασία. Ἡ διάσταση εἶναι διαφορά ἀνάμεσα στή λειτουργία στό ἐσωτερικό τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου καί στή διερεύνηση τῶν ὁρίων αὐτοῦ τοῦ λόγου.

Ἡ ἐπιστημολογία, ὡς αὐτοδύναμος κλάδος, γεννᾶται ἀπό τή φιλοσοφική "ἰδιοποίηση" τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Αὐτός εἶναι ὁ κλασικός τρόπος ἀνάπτυξης τῶν νέων κλάδων τῆς φιλοσοφίας. Ὄταν σέ μιά αὐτόνομη περιοχή γνώσεως δημιουργεῖται ἕνα ἰδιαίτερα ἔντονο σόκ, πού κάνει τούς ἀνθρώπους νά βλέπουν ξαφνικά σάν προβληματικό καί χαῶδες αὐτό πού ὡς τότε ἀντιμετώπιζαν σάν φυσιολογικό, δημιουργεῖται καί ἡ ἀνάγκη τῆς φιλοσοφικῆς ἐρμηνείας καί ἔνταξης τοῦ φαινομένου. Καί εἶναι φυσικό, τά θεμέλια τοῦ νέου κλάδου νά "ἐμποτίζονται" ἀπό τίς κυρίαρχες φιλοσοφικές κατευθύνσεις τῆς ἐποχῆς.

Στήν Ἀγγλοσαξωνική λοιπόν φιλοσοφική παράδοση, στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰ., συμβάλλουν ὁ κλασικός ἐμπειρισμός καί ἡ νέα "ἀναλυτική" φιλοσοφία — τό ρεῦμα δηλαδή πού, μέ ὄργανο τή συμβολική λογική, ἀναλύει καί ἀνασυνθέτει τίς γλωσσικές μορφές. Τά ὅρια τῆς γνώσης ταυτίζονται μέ τά ὅρια τῆς γλώσσας, καί, κατά συνέπεια, τό ἰδανικό τῆς ἔγκυρης γνώσης ἀνάγεται στό πρότυπο τῆς τέλει γλώσσας, μιᾶς γλώσσας πλήρως ἀπαλλαγμένης ἀπό ἀσάφειες καί ἀντιφάσεις. Ἡ ἐπιστημολογία γεννιέται μέσα σ' αὐτό τό κλίμα, καί στήν πρώτη τουλάχιστον φάση της, τήν περίοδο τῆς κυριαρχίας τοῦ Λογικοῦ Θετικισμοῦ, φέρει στό "σῶμα" της ἐκδηλα τά "στίγματα" τῆς καταγωγῆς της: Ἡ ἀνάλυση τῆς ἐπιστήμης ἔχει μιά ἐμπειρική καί μιά λογική πλευρά — ἀντίστοιχα: ἐμπειρισμός καί ἀναλυτική φιλοσοφία. Τό ἰδεῶδες εἶναι ἡ διατύπωση ἑνός ἀλγόριθμου, ἑνός ἀξιωματικοῦ συστήματος πρὸς τό ὁποῖο τείνει ὁ ἐπιστημονικός λόγος καί τό ὁποῖο δέχεται μιά σημασιολογική ἐρμηνεία μέ βάση τά δεδομένα τῆς παρατήρησης. Ἡ φυσική, ἡ πιό ἐξελιγμένη καί τυποποιημένη ἐπιστήμη, εἶναι τό ὑπόδειγμα τῆς ἔγκυρης γνώσης. Κάθε ἄλλη διανοητική δραστηριότητα, γιά νά ὀνομασθεῖ "ἐπιστημονική" πρέπει νά μπορεῖ νά διατυπωθεῖ στή γλώσσα τῆς φυσικῆς.

Οἱ μεγάλες ἀλλαγές πού συνοδεύουν τήν πτώση τοῦ Λογικοῦ Θετικισμοῦ δέν θίγουν αὐτό πού προσδιορίστηκε ὡς κεντρικό χαρακτηριστικό τῆς Ἀγγλοσαξωνικῆς ἐπιστημολογίας: Τό ἐνδιαφέρον ἐξακολουθεῖ νά περιορίζεται στήν ἐξήγηση τῆς ἐπιστήμης, δέν τίθεται δηλαδή ὑπό ἀμφισβήτηση ἡ γνωστική της ἔγκυρότητα.

Υπάρχει λοιπόν μία βαθύτερη αίσθηση συνέχειας, στοιχείο πού, κατά τη γνώμη μου, αποτελεί τό *sine qua non* μιᾶς αὐθεντικῆς καί βιώσιμης ἐπιστημονικῆς παράδοσης. Χωρίς αὐτή τήν ἐλάχιστη κοινή βάση δέν θά εἶχαμε φτάσει σήμερα νά ἀναφερόμαστε σχεδόν ἀποκλειστικά στά Ἀγγλοσαξωνικά ρεύματα, ὅταν μιλοῦμε γιά σύγχρονη ἐπιστημολογία. Θά προσδιορίσω ἕναν μόνο παράγοντα πού θεωρῶ καθοριστικό στή διατήρηση αὐτῆς τῆς συνέχειας: Εἶναι ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς ἱστοριογραφικῆς ἐπανάστασης πού, κατά γενική ὁμολογία, ἐπέδρασε καταλυτικά στήν ἀνατροπή τοῦ Λογικοῦ Θετικισμοῦ. Οἱ πρωτεργάτες τῆς νέας ἱστοριογραφίας ἐκπροσωποῦν τήν τάση πού, στήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν, ὀνομάζεται “internalism”. Θεωροῦν δηλαδή ὅτι οἱ παράγοντες πού ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικά τήν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης εἶναι διανοητικῆς φύσεως — ὄχι οἰκονομικῆς ἢ κοινωνικῆς —, καί ἐπομένως δίνουν βάρος στή μελέτη τῆς αὐτόνομης γνωστικῆς διάστασης τῆς ἐπιστήμης καί στούς μετασχηματισμούς πού αὐτή ὑφίσταται. Ἡ ἀντίθετη τάση — “externalism” — θά θεωροῦσε ἀποφασιστικές τίς “δραστηριότητες τῶν ἐπιστημόνων, ὡς κοινωνικῆς ὁμάδας, στά πλαίσια τοῦ εὐρύτερου πολιτισμικοῦ πλαισίου”.³ Ἄν καί ἡ διάκριση, ὅπως δόθηκε, εἶναι σχηματική, ἀρκεῖ γιά νά ἐξηγήσει τό εἰδικό ἐνδιαφέρον πού παρατηρεῖται μετά τό 1960 γιά τήν ἐπίδραση τῶν μεταφυσικῶν, ἰδεολογικῶν καί κοσμολογικῶν θεωρήσεων στήν ἱστορική ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης, ἢ, ἀκόμα, γιά τίς μεταλλαγές τῶν μορφῶν ἐπιστημονικῆς ὀρθολογικότητας πού ἔχουν κατά καιροῦς προταθεῖ.

Δέν τίθεται ὅμως ποτέ τό πρόβλημα τῆς θέσης τῆς ἐπιστήμης μέσα στό σύνολο τῶν κοινωνικῶν δραστηριοτήτων, δέν ἀποκτᾶ ποτέ ἐπικαιρότητα τό ἐρώτημα πού μάταια θέτει ὁ Feysabend: “Τί εἶναι αὐτό τό τόσο μεγάλο πού ὑπάρχει στήν ἐπιστήμη;” Ἐτσι, ἐνῶ οἱ ἐμπειρικές καί λογικές ἀφετηρίες τῆς σύγχρονης ἐπιστημολογίας ἔχουν γίνει πιά δυσδιάκριτες, τό ἰδεῶδες παραμένει ἐκδηλο καί ἀμετάβλητο: Εἶναι ἡ διαμόρφωση ἐνός συνόλου κριτηρίων — ὄχι κατανάγκην τυποποιημένων — πού ἀποκαλύπτουν τήν ἐσωτερική δομή καί τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης. Τό σύνολο αὐτό μπορεῖ νά εἶναι ἰδιαίτερα πολύπλοκο ἢ καί πολύ ἀπλό. Σημασία ὡστόσο ἔχει ὅτι, σ’ ὅλες τίς περιπτώσεις, τό ζητούμενο εἶναι ἕνα μοντέλο καθολικῆς ἐφαρμογῆς, ἢ ἀνίχνευση μιᾶς ἐπαναλαμβανόμενης δομῆς πού χαρακτηρίζει τόν ἀνθρώπινο ὀρθό λόγο στό πεδίο τῆς κατεξοχῆν ἐφαρμογῆς του: στήν ἀναζήτηση τῆς ἐγκυρης γνώσης.

Τό ἰδεῶδες αὐτό χαρακτηρίζει τό ἔργο τοῦ Popper, ὅπου γίνεται καί κριτήριο ὀριοθέτησης ἐπιστήμης καί μεταφυσικῆς. Ἐξίσου φανερό εἶναι καί στόν Lakatos. Ἀλλά ἀκόμη καί στήν περίπτωση τοῦ Kuhn, ὅπου ἡ συνάφεια τῆς ἐπιστήμης μέ τά ἄλλα πολιτιστικά φαινόμενα τονίζεται, ἡ κατάληξη εἶναι ἕνα μοντέλο καθολικῆς ἐφαρμογῆς. Ἡ ὀρίμανση κάθε ἐπιστη-

μονικοῦ κλάδου ταυτίζεται μέ τό πέρασμα στίς διαδοχικές βαθμίδες τοῦ σχήματος “κανονική ἐπιστήμη (Παράδειγμα) – κρίση – ἐπιστημονική ἐπανάσταση – κανονική ἐπιστήμη (Νέο Παράδειγμα)”. Ὁ Feyerabend εἶναι ὁ μόνος πού ἀμφισβητεῖ τά ἀξιώματα τῆς Ἀγγλοσαξωνικῆς ἐπιστημολογίας. Ἡ ἱστορική ἀνάλυση τῆς ἐπιστήμης πού ἐπιχειρεῖ τοῦ ἀποκαλύπτει χάος ἀντί γιά μέθοδο, προπαγάνδα ἀντί γιά ἀντικειμενικότητα, πρόληψη καί παράλογη ἐπιμονή ἀντί γιά ὀρθολογικότητα. Δέν περιορίζεται ὅμως ἀπλῶς στήν κατάδειξη τῆς ἀναρχικῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐπιστήμης. Φτάνει νά θέσει ὡς *ἐρευνητικό πρόβλημα* τήν ἴδια τή γνωστική της προτεραιότητα. Τό βῆμα αὐτό εἶναι ἰδιαίτερα ἀποφασιστικό, γιατί ἰσοδυναμεῖ μέ μετάβαση ἀπό τό ἐσωτερικό τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου στά ὅριά του — γι’ αὐτό ἐξάλλου ἀναφέρθηκα καί στή διάσταση Εὐρωπαϊκῆς καί Ἀγγλοσαξωνικῆς ἐπιστημολογίας.

2. Γιά νά ἀνασυγκροτήσω τήν κριτική τοῦ Feyerabend στά θεμέλια τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, θά περιοριστῶ μόνο σέ τρία κείμενά του. Εἶναι τό “Imre Lakatos”, ἡ νεκρολογία δηλαδή πού κλήθηκε νά γράψει ἀμέσως μετά τόν ξαφνικό θάνατο τοῦ Lakatos· τό “On the Critique of Scientific Reason”, μιά συνολική ἀποτίμηση τῆς μεθοδολογίας τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων· καί, τέλος, τό “In Defence of Aristotle”, μιά υπεράσπιση τῆς Ἀριστοτελικῆς κοσμοθεωρίας ἀπέναντι στήν ἰδεολογία τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης.⁴ Τά τρία αὐτά κείμενα γράφονται τήν ἴδια πάνω κάτω ἐποχή — ’74 μέ ’75 —, ἐπικαλύπτονται σέ πολλά σημεῖα καί, κατά τή γνώμη μου, ἀποτελοῦν τό ἀπόσταγμα τῆς ὄριμης περιόδου τοῦ κριτικοῦ ἔργου τοῦ Feyerabend.

Πιστεύω ὅτι μπορούμε νά διακρίνουμε τρία στάδια στήν κριτική ἐπιχειρηματολογία τοῦ Feyerabend. Τό πρῶτο εἶναι ἡ *κριτική τῶν σύγχρονων μεθοδολογιῶν*, καί μάλιστα αὐτῶν πού, σέ κάποια δεδομένη στιγμή, φαίνονται νά κερδίζουν τή γενική ἀποδοχή. Ἡ κριτική αὐτή τείνει νά ἀποδείξει ὅτι οἱ μεθοδολογίες αὐτές δέν καταφέρνουν νά ἀναλύσουν ἱκανοποιητικά τό πολύπλοκο οἰκοδόμημα τῆς πραγματικῆς ἐπιστήμης. Αὐτή ἡ τάση γιά ἀμφισβήτηση φέρνει τόν F. ἀρχικά πολέμιο τοῦ Λογικοῦ Θετικισμοῦ καί ὀπαδό τοῦ Popper, στή συνέχεια υπέρμαχο τοῦ ἱστορισμοῦ καί φανατικό ἐχθρό τοῦ Popper· σ’ αὐτή τήν τάση ὀφείλεται καί ἡ, ἀνεξήγητη γιά ὀρισμένους, ἰδιαίτερα ἐντονη κριτική πού ἐπανελημμένα ἀσκεῖ στό ἔργο τοῦ Kuhn.

Σ’ ἕνα δεύτερο στάδιο, ἐπιχειρεῖται ἡ *ἱστορική τοποθέτηση* τῶν μεθοδολογιῶν, πού ἔχουν κατά καιρούς προταθεῖ καί κυριαρχήσει. Ὁ F. δέν διστάζει νά φτάσει μέχρι τούς Προσωκρατικούς καί νά προσπαθήσει νά δώσει μορφή στά πρῶτα ψήγματα γνώσης, πού θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ “ἐπιστημονική”. Ἡ ἱστορική αὐτή σκιαγράφηση ἀποκαλύπτει ὀρισμένες

ένδιαφέρουσες κανονικότητες. Ὑπάρχει μιά στενή σχέση ανάμεσα στήν “ἐπιστήμη” πού ἰσχύει σέ κάθε ἐποχή καί στή μεθοδολογία της· αὐτό ὀφείλεται στήν ὀργανική ἔνταξη καί τῶν δύο σέ μιά γενικότερη κοσμολογία, πού ξεπερνᾷ κατά πολύ τό γνωσιολογικό πλαίσιο καί ἐκτείνεται σ’ ὅλο τό πλάτος τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων μέ τή φύση καί τοῦς ἄλλους ἀνθρώπους. Ἐλπίζω νά μή σχηματοποιῶ ὑπερβολικά τίς σκόρπιες νύξεις τοῦ F., λέγοντας ὅτι στά πλαίσια τοῦ Δυτικοῦ Ὀρθολογισμοῦ διακρίνονται τρεῖς τέτοιες κοσμολογίες· μετά τήν πρώτη ἀνοιξη τῶν Προσωκρατικῶν, ἐπικρατεῖ ἡ Ἀριστοτελική κοσμολογία, γιά νά παραμεριστεῖ τόν 16ο αἰ. ἀπό τή σύγχρονη ἐπιστήμη. Ἡ κοινότητα ἐπιστήμης καί μεθοδολογίας εἶναι πρῶτα ἀπ’ ὅλα κοινότητα κριτηρίων· ἡ μεθοδολογία δέν μπορεῖ παρά νά ἀντλήσει τά κριτήριά της ἀπό τίς ἰσχύουσες σέ κάθε ἐποχή μορφές ἔγκυρης γνώσης. Ἐπομένως δέν ἔχει καί πολύ νόημα ἡ αὐτόνομη διαπραγμάτευση τῶν μεθοδολογιῶν· τό πραγματικό πρόβλημα εἶναι ἡ ἀναγωγή στά ἴδια τά θεμέλια τῆς ἐπιστήμης.

Εἶναι φυσικό λοιπόν ὅτι τό Νευτώνειο παράδειγμα δέν ἐπικράτησε μόνο στήν ἐπιστήμη ἀλλά καί στή μεθοδολογία της. Ἐξακολουθοῦμε ἀκόμη καί σήμερα νά προσπαθοῦμε νά βροῦμε τρόπους “γιά νά χρησιμοποιήσουμε τή διαθέσιμη μαρτυρία [evidence] μέ “θετικό” τρόπο· μ’ ἄλλα λόγια, νά καθορίσουμε μεθόδους πού θά μπορούν νά ἐπιλέγουν τίς θεωρίες χωρίς καμιά μεσολάβηση “ἀπό πάνω”, δείχνοντας ὅτι “ἐνισχύονται ἱκανοποιητικά” ἀπό τή διαθέσιμη μαρτυρία ἢ, τουλάχιστον, ὅτι εἶναι καλύτερα ἐνισχυμένες ἀπό ἄλλες θεωρίες”.⁵ Ἐδῶ βρίσκεται καί τό τρίτο στάδιο τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ F. Οἱ σύγχρονες μεθοδολογίες εἶναι κατανάγκην προσαρμοσμένες στήν κοσμολογία πού στηρίζει τή σύγχρονη ἐπιστήμη. Εἶναι “Νευτώνειες ἐκδοχές”, ἀφοῦ παρά τίς ἐκδηλες διαφορές τους ἔχουν ἕνα ἀποφασιστικό κοινό σημεῖο: ὀρίζουν ἕνα γνωστικό ἰδεῶδες — ἀπλό ἢ πολύπλοκο — καί ἐρευνοῦν μέ ποιόν τρόπο ἡ πραγματική ἐπιστήμη ἐναρμονίζεται μ’ αὐτό. Τό γνωστικό ὅμως αὐτό ἰδεῶδες δέν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο συζήτησης, ἀκριβῶς γιατί ἔμμεσα ἢ ἄμεσα ἀντλεῖται ἀπό τή σύγχρονη ἐπιστήμη.

Νά λοιπόν γιατί, στά τελευταῖα γραπτά του, ὁ F. στρέφεται ἀποφασιστικά στήν κριτική τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης. Καί ἐνῶ στό *Against Method* ἡ ἐμβέλεια τῆς κριτικῆς χάνεται τελικά ἀπό τό τεράστιο εὖρος τοῦ ἀντικειμένου της, στά τρία κείμενα πού ἐπιλέξαμε οἱ στόχοι εἶναι πολύ πιό σαφεῖς καί περιορισμένοι. Χωρίς ἀμφιβολία, τό στοιχεῖο πού μεσολαβεῖ καί παίζει θετικό ρόλο στό ξεκαθάρισμα τῶν στόχων του, εἶναι ὁ διάλογος μέ τό ἔργο τοῦ Lakatos. Ὅχι μόνο γιατί ἡ μεθοδολογία τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων εἶναι ἡ καλύτερη διαθέσιμη μεθοδολογία (ὁ συνήθως φειδωλός σέ θετικούς χαρακτηρισμούς F. φτάνει νά ὑποστηρίξει ὅτι ἡ μεθοδολογία τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων “εἶναι σημαντική, γιατί λύνει ὅλα σχεδόν τά

προβλήματα που δημιουργήθηκαν από την πρώτη εμφάνιση του Δυτικού 'Ορθολογισμού (τους Προσωκρατικούς) και την ανανέωσή του τον 16ο αιώνα,"⁶ αλλά και γιατί αποκαλύπτει με σαφή τρόπο την εξάρτηση της μεθοδολογίας από τη σύγχρονη επιστήμη.

Δύο στοιχεία του έργου του Lakatos απασχολούν ιδιαίτερα τον F. Το πρώτο είναι η κατάδειξη της σημασίας της έννοιας της προόδου ως κινητήριας δύναμης της σύγχρονης επιστήμης. Το δεύτερο, η ιστοριογραφική κριτική των μεθοδολογιών που επιχειρεί ο Lakatos. Θα σταθώ σ' αυτά τα δύο σημεία πριν περάσω στην επιχειρηματολογία του F.

'Η έννοια της προόδου, με τη διπλή της μορφή ως "αύξηση περιεχομένου" [content increase] και ως "εύρετική δύναμη" [heuristic power], είναι το κεντρικό κριτήριο αξιολόγησης των ερευνητικών προγραμμάτων. Οι επιστημονικές θεωρίες συγκροτούνται σε συγκρίσιμα προοδευτικά ή εκφυλιζόμενα ερευνητικά προγράμματα. 'Ορθολογική είναι η απόφαση του επιστήμονα να επιλέξει ένα προοδευτικό και να εγκαταλείψει ένα εκφυλισμένο ερευνητικό πρόγραμμα. 'Η σιγουριά με την οποία ο Lakatos στηρίζεται στην έννοια της προόδου οφείλεται στην αποκάλυψη του γεγονότος ότι το βασικό χαρακτηριστικό της σύγχρονης επιστήμης, και η διαφορά της από τις παλιότερες μορφές συστηματικής γνώσης, είναι ακριβώς η συνεχής και οργανωμένη πρόοδος. Είναι ένα γεγονός που παρά τη φαινομενική του απλότητα δεν είχε εκμεταλλευτεί κανείς πριν από τον Lakatos. Και το κυριότερο, είναι ένα γεγονός τόσο αναμφισβήτητο, που αναγκάζεται να το παραδεχτεί και ο F. παρά τα προβλήματα που του δημιουργεί. "Η σύγχρονη επιστήμη φέρνει μαζί της και έναν νέο σκοπό για την επιστημονική έρευνα. Στο παρελθόν, σκοπός ήταν η ανάπτυξη μιας κοσμολογίας που θα μπορούσε να συμβιβαστεί με κάθε γεγονός. . . Τώρα πιά, η σταθερή επέκταση του όριζοντα των γεγονότων γίνεται η αναγκαία συνθήκη της αποδεκτής επιστήμης."⁷

'Η ιστοριογραφική έκδοχή της μεθοδολογίας των ερευνητικών προγραμμάτων είναι η λύση του Lakatos απέναντι στον μεθοδολογικό αναρχισμό. 'Ο Lakatos αναγνωρίζει τον συμβατικό πυρήνα κάθε προτεινόμενης μεθοδολογίας και, για να μην καταλήξει στο συμπέρασμα ότι κάθε μεθοδολογία είναι εξίσου καλή, προτείνει έναν απλό τρόπο μετά-μεθοδολογικής κριτικής. Στην ώριμη επιστήμη των 2 - 3 τελευταίων αιώνων υπάρχει ένα σύνολο "βασικών αξιολογικών κρίσεων" που είναι καθολικά αποδεκτές από όλους τους επιστήμονες. Το σύνολο αυτό μπορεί να αποτελέσει βάση για τη σύγκριση των μεθοδολογιών. Κάθε μεθοδολογία λειτουργεί σ' ένα ανώτερο επίπεδο ως "θεωρία ορθολογικότητας" (ως "λογική ανακάλυψης", ως "κριτήριο όριοθέτησης")· καθορίζει δηλαδή ποιά κίνηση των επιστημόνων θα χαρακτηριστεί ορθολογική και ποιά ανορθολογική. Καταλήγει τελικά σε

μιά “ὀρθολογική ἀνασυγκρότηση” τῆς ἱστορίας τῆς ἐπιστήμης — διαφορετική κατά περίπτωση —, ὅπου ἓνα μεγαλύτερο ἢ ἓνα μικρότερο ποσοστό τῆς πραγματικῆς ἐπιστήμης χαρακτηρίζεται ὀρθολογικό. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸ σύνολο τῶν “βασικῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων”, πού εἶναι σταθερό καί ἀνεξάρτητο ἀπὸ τίς προτεινόμενες μεθοδολογίες, ὡς “τέστ” τῶν προτεινόμενων ὀρθολογικῶν ἀνασυγκροτήσεων. Ἡ μεγαλύτερη συμφωνία μὲ τὸ σύνολο αὐτὸ κρίνει καί τὴν τύχη τῆς μεθοδολογίας. Ὑπάρχει λοιπὸν ἀντικειμενικὴ μέθοδος σύγκρισης τῶν μεθοδολογιῶν.

Τὸ σημαντικό σημεῖο στὴ λύση τοῦ Lakatos — καί ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου γιὰ τὸν F. — εἶναι ἡ ἐκδηλῆ ἐξάρτηση τῶν μεθοδολογιῶν ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη τῶν 2 - 3 τελευταίων αἰώνων. Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη προμηθεύει κριτήρια ἀξιολόγησης στὴ μεθοδολογία — τὴν ἔννοια τῆς προόδου — καί κρίνει τελικά τὴ συγκριτικὴ ἰσχὺ τῆς ἐπιστημολογικῆς κατασκευῆς. Τὸ σύστημα τοῦ Lakatos εἶναι τόσο σοφά στημένο, ὥστε ἔντεχνα ὀδηγεῖ ὅποιον σκέφτεται νὰ τὸ ἀπορρίψει σὲ ἓναν ὁρὸμο πού ἐλάχιστοι ἀποφασίζουν νὰ πάρουν: θὰ πρέπει δηλαδὴ νὰ ἀπορρίψει ταυτόχρονα καί τὸ ἀξίωμα πάνω στό ὁποῖο στηρίζεται, ὅτι ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη εἶναι τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἐγκυρης γνώσης.

3. Ἔχω ἤδη ὑπαινιχθεῖ ὅτι ἡ ἐμβέλεια τῆς κριτικῆς τοῦ F. χάνεται πολλές φορές ἀπὸ τὴν ἀγωνιώδη προσπάθειά του νὰ ἐξαντλήσει κάθε ἀντίθετο ἐπιχείρημα. Ἡ μέθοδος πού χρησιμοποιεῖ εἶναι κατά κανόνα ἡ ἐξῆς: ἀπόρριψη τῆς κεντρικῆς θέσης· ὑποθετικὴ ἀποδοχὴ τῆς ἤδη ἀπορριφθείσας κεντρικῆς θέσης προκειμένου νὰ ἀπορρίψει κάποια δευτερεύουσα θέση· νέα ὑποθετικὴ ἀποδοχὴ κ.ο.κ. Δέν ἔχω σκοπὸ νὰ ἀναλύσω ἐδῶ ὅλα τοῦ τὰ ἐπιχειρήματα. Θὰ ἀπομονώσω τρία μόνο σημεῖα, πού θεωρῶ τὰ πιὸ σημαντικὰ στὴν κριτικὴ του κατά τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης.⁸

1η Θέση: “Ὅλες οἱ ὀρθολογικὲς προσεγγίσεις στηρίζονται στὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη εἶναι γνωστικὰ ἀνώτερη καί ἐπομένως προτιμότερη ἀπὸ ὅλες τίς ἄλλες μορφές ζωῆς. Κανένα ἐπιχείρημα δέν δίνεται γι’ αὐτὴ τὴν προτίμηση. Εἶναι, ἐπομένως, αὐθαίρετο νὰ ἀντλοῦνται κριτήρια ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐπιστήμη καί νὰ χρησιμοποιοῦνται ἐναντίον ἄλλων, ἐκδηλα διαφορετικῶν, κοσμοθεωρήσεων.

2η Θέση: Ἀλλά οὔτε ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη εἶναι ἔτσι ὅπως τὴν παρουσιάζουν συνήθως. Ἡ “κοινὴ ἐπιστημονικὴ σοφία”, στὴν ὁποία στηρίζονται γιὰ τὴ θεμελίωση μεθοδολογιῶν, δέν εἶναι “καί πολὺ κοινὴ καί, σίγουρα, δέν εἶναι ἰδιαίτερα σοφὴ”.

3η Θέση: Οὔτε ὅμως καί τὰ κριτήρια, στὰ ὁποῖα φτάνουν μὲ τὰ παραπάνω αὐθαίρετα τεχνάσματα, ἔχουν καμιά πρακτικὴ δύναμη. Κανείς δέν ἀποδεικνύει γιατί ἡ “πρόοδος” εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὸν “ἐκφυλισμὸ”, οὔτε

καταφέρνει νά δείξει ὅτι ὄντως οἱ ἐπιστήμονες ἀκολούθησαν στό παρελθόν προοδευτικές ἐπιλογές.

Θά ἀρχίσω ἀπό τή δεύτερη θέση. Ἡ κριτική τοῦ F. ἰσχύει μόνο ἂν ἀφήσουμε ἀσαφή τόσο τά ὅρια τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης ὅσο καί τή συμφωνία τῶν “βασικῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων” τῶν ἐπιστημόνων. Καί εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀσάφειες αὐτές συνήθως παραμένουν. Πιστεύω ὡστόσο ὅτι ἡ “συμφωνία” τοῦ Lakatos εἶναι ἀναμφισβήτητη ἂν καθοριστοῦν δύο προϋποθέσεις: ἀπ’ τή μεριά, ὅτι ὀριοθετοῦμε μέ σχετική ἀκρίβεια τήν *ῶριμη* ἐπιστήμη καί, ἀπό τήν ἄλλη, ὅτι ἐνδιαφερόμαστε γιά συνολικές ἀποφάσεις στά πλαίσια *ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων*.⁹ Βέβαια, πρόκειται γιά δύο ιδιαίτερα δύσκολες διαδικασίες, ἀφοῦ μᾶς λείπουν τόσο τά ὀριστικά ἱστορικά συμπεράσματα ὅσο καί μιᾶ ἐξελιγμένη κοινωνιολογία τῶν ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων. Δέν νομίζω ὅμως ὅτι οἱ ἐλλείψεις αὐτές ἀρκοῦν γιά νά ἀναιρέσουν τή βασική διαπίστωση: στά ὅρια τῆς περιχαρακωμένης σύγχρονης ἐπιστήμης *ὑπάρχει* κοινότητα κρίσεων τῶν ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων, καί ἐπομένως ἡ δεύτερη θέση τοῦ F. θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ὑπερβολική.

Στή γενικότερή της διατύπωση ἡ τρίτη θέση τοῦ F. θέτει ἕνα πρόβλημα σχέσης “ἄμεσης” καί “ἔμμεσης” ὀρθολογικότητας.¹⁰ Γιατί θά ἔπρεπε οἱ λόγοι πού βαραίνουν στίς ἀποφάσεις τῶν ἐπιστημόνων τοῦ παρελθόντος νά ταυτίζονται μέ τούς λόγους πού ἐκ τῶν ὑστέρων ἐμεῖς κρίνουμε ὡς οὐσιαστικούς, μέ βάση κάποια ἀποδεκτή μεθοδολογία; Πρόκειται γιά ἕνα ἀπό τά πιό σημαντικά προβλήματα τῆς ἐπιστημολογίας. Ἡ ὀξύτητα τοῦ προβλήματος ὀφείλεται, κατά τή γνώμη μου, ἀκριβῶς στό γεγονός ὅτι *ὑπάρχει* κάποια σύγκλιση. Δέν θά δίσταζα νά ὑποστηρίξω ὅτι ἔχουμε μιᾶ ἐκδήλωση τοῦ ἐγελιανοῦ “Δόλου τοῦ Λογικοῦ” [List der Vernunft], ἂν ἡ ἐννοια αὐτή δέν ἦταν τόσο παρεξηγημένη. Τό κλασικό παράδειγμα εἶναι τό ἔργο τοῦ Κοπέρνικου, ἕνα ἔργο πού ἀκόμη ἀποτελεῖ ἱστορικό πρόβλημα γιά τό πού θά πρέπει νά τοποθετηθεῖ: στόν παλιό “κλειστό κόσμο” ἢ στό νέο “ἀνοιχτό σύμπαν”; Εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ Κοπέρνικος ἀγωνίστηκε σέ ὅλη του τή ζωή νά συμβιβάσει τή νέα ἐπαναστατική θεωρία μέ τά παραδοσιακά ἀριστοτελικά ἰδεώδη. Δέν τά κατάφερε φυσικά, καί ἔτσι σήμερα μιλοῦμε γιά κοπερνίκεια ἐπανάσταση, ἀντιστρέφοντας ἀκριβῶς τήν ἴδια του τήν προσδοκία. Ὁ ἴδιος ὡστόσο ὁ F., σέ ἄλλη περίσταση, δίνει μιᾶ πιό “ὀρθολογική” ἐξήγηση. Εἶδαμε ὅτι ἡ ἱστορική τοποθέτηση τῶν μεθοδολογιῶν πού ἐπιχειρεῖ, τόν ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχει κοινότητα ἐπιστήμης καί μεθοδολογίας σέ κάθε ἐποχή. Εἶναι δηλαδή φυσικό, ἀνεξάρτητα ἀπό τόν βαθμό τῆς συνειδητότητας τῶν ἐκάστοτε ἐπιστημόνων, νά ὑπάρχει κάποια σύγκλιση “ἄμεσης” καί “ἔμμεσης” ὀρθολογικότητας, ἀφοῦ ὑπάρχει κοινότητα κριτηρίων ἀνάμεσα στήν ἐπιστήμη (“ἄμεση” ὀρθολογικότητα) καί στή μεθοδολογία (“ἔμμεση” ὀρθολογικότητα). Ἡ πλήρης διάσταση πού

παρατηρούμε στην περίπτωση του Κοπέρνικου θά πρέπει νά οφείλεται στην μεταβατική ακριβώς φύση του έργου του. Ἐν εἶχε ἀπορριφθεῖ ἡ Κοπερνίκεια Θεωρία — ὅπως συνέβη μέ τή θεωρία τοῦ Ἀρίσταρχου παλαιότερα —, δέν θά ὑπῆρχε πρόβλημα. Θά λέγαμε τότε ὅτι κρίθηκε μέ τό κριτήριό τῆς ἐποχῆς (ἀριστοτελική ἐπιστήμη καί μεθοδολογία) καί ὅτι διατηρήθηκε ἡ ταύτιστη τῶν δύο μορφῶν ὀρθολογικότητας.

Ἡ τρίτη θέση εἶναι ὅμως καί μιᾶ εἰδικότερη διαπραγμάτευση τῆς προόδου. Ὁ F. δέχεται, ὅπως εἶδαμε, τή λειτουργικότητα τῆς προόδου στή σύγχρονη ἐπιστήμη. Ἀμφισβητεῖ μόνο δύο στοιχεῖα: τή συνέχεια τῆς προόδου πού φαίνεται νά ὑποθάλλει ἡ μεθοδολογία τοῦ Lakatos — ἕνα προοδευτικό πρόγραμμα εἶναι σίγουρο ὅτι θά προοδεύσει καί στό μέλλον· καί τά ἐσωτερικά πλεονεκτήματα τῆς προόδου — γιατί θά πρέπει νά προτιμήσουμε μιᾶ ἐπιστήμη πού προοδεύει ἀπό μιᾶ ἐπιστήμη πού ἀρνεῖται τήν πρόοδο καί προτιμᾷ τή βεβαιότητα; Θά προσπεράσω τό πρῶτο σημεῖο, λέγοντας ἀπλῶς ὅτι πρόκειται γιά μιᾶ δικαιολογημένη κριτική στόν Lakatos, ἄν καί θά πρέπει νά δοῦμε μέ κάποια ἐπιφύλαξη τό “σίγουρα θά προοδεύσει” πού τοῦ ἀποδίδει ὁ F. Μέ ἐνδιαφέρει πολύ περισσότερο τό δεύτερο σημεῖο — τά πλεονεκτήματα τῆς προόδου —, γιατί συμπληρώνει τήν πρώτη καί οὐσιαστική κριτική του θέση καί ἀποτελεῖ ἔνδειξη γι’ αὐτό πού θά θεωροῦσε μιᾶ “καλύτερη ἐπιστήμη”.¹¹

Ἡ ἔννοια τῆς προόδου δημιουργεῖ προβλήματα στόν F. Ὄταν ἀναγκάζεται νά ἀναφερθεῖ στήν πρόοδο, τό κάνει μέ ἕναν τρόπο ἀμήχανο. Ἐτσι, στό *Against Method*, ἡ ἐπίθεση στήν ἐπιστημονική μεθοδολογία ἀφήνει χῶρο γιά ἀποσπάσματα ὅπως αὐτό: “Αὐτές οἱ “ἀποκλίσεις”, αὐτά τά “λάθη” εἶναι προϋποθέσεις προόδου. Χωρίς “χάος”, οὔτε καί γνώση. Χωρίς συχνές ἀποτυχίες τῆς λογικῆς, οὔτε καί πρόοδος.”¹² Διστάζει λοιπόν, ἀρχικά τουλάχιστον, νά ἐγκαταλείψει τήν ἔννοια τῆς προόδου. (Δισταγμός πού, χωρίς ἀμφιβολία, οφείλεται στίς ἔντονες κοινωνικές ἐκφάνσεις τῆς προόδου, στήν κεντρική θέση τῆς ἔννοιας τῆς προόδου στά πλαίσια τοῦ Λυτικοῦ Πολιτισμοῦ). Καί ὅταν τό ἀποφασίζει, ἀποφεύγει πάλι μιᾶ γενική καταδίκη τῆς προόδου καί περιορίζεται στήν εἰδική μορφή προόδου πού χαρακτηρίζει τή σύγχρονη ἐπιστήμη. Ἀντιτίθεται ὄχι στήν ἰδέα τῆς συνεχοῦς ἀξίωσης τῆς γνώσης μας, ἀλλά στήν προγραμματισμένη παραγωγή ἐκείνων τῶν θεωριῶν πού θέτουν σέ ἀμφισβήτηση τά ἴδια τά θεμέλια τῆς ἀποδεκτῆς γνώσης. Κανείς δέν ἔχει ἀποδείξει ὅτι μιᾶ θεωρία πού δημιουργεῖ πληθώρα προβλημάτων εἶναι καλύτερη ἀπό μιᾶ θεωρία πού δέν δημιουργεῖ πρόβλημα.¹³ Οὔτε ὁ Popper, ὅταν προπαγανδίζει τήν τόλμη τῶν νέων ὑποθέσεων καί τήν ἀξίωση τοῦ βάθους τῆς γνώσης, οὔτε ὁ Lakatos, ὅταν θεωρεῖ σημαντικές μόνο τίς “καινοφανεῖς” [novel] προβλέψεις, τίς προβλέψεις δηλαδή πού ὀδηγοῦν σέ νέα γεγονότα, ἀσυμβίβαστα μέ τίς γνωστές θεωρίες. Ἡ

προτίμηση ὀφείλεται ἀπλῶς καί μόνον στό γεγονός ὅτι μιᾶ τέτοια μορφή προόδου φαίνεται νά χαρακτηρίζει τή σύγχρονη ἐπιστήμη. Μόνον ὅποιος ἀποδέχεται τή γνωστική προτεραιότητα τῆς ἐπιστήμης, ἀναγνωρίζει καί τά πλεονεκτήματα τῆς προόδου.

Ἐλπίζω νά ἔχει φανεῖ πιά ὅτι ὅλες οἱ κριτικές διαδρομές τοῦ F. καταλήγουν στό ἐπιχείρημα πού προβάλλει ἡ πρώτη θέση του. “Μιά ὄντοτητα, ἡ “σύγχρονη ἐπιστήμη”, λειτουργεῖ ὡς αὐθαίρετο κριτήριο ὅλων τῶν κριτηρίων.”¹⁴ Θά μπορούσαμε ἴσως νά ἀντλήσουμε ἀπό τή σύγχρονη ἐπιστήμη ἕνα κριτήριο ὀριοθέτησης· δέν ἔχουμε ὅμως δικαίωμα νά μεταχειριστοῦμε αὐτό τό κριτήριο ὡς μέτρο ὑπεροχῆς. Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη ὑπερέχει μόνον ἂν υἱοθετήσουμε ὡς κριτήρια ἀξιολόγησης τή συνεχή πρόοδο ἢ τήν αὔξηση τοῦ βάθους τῶν προβλημάτων, τά κριτήρια δηλαδή πού ἡ ἴδια εἰσάγει. Ἄν ὅμως προτιμήσουμε ὡς κριτήρια τή βεβαιότητα ἢ τήν ἁρμονική σύζευξη ἀνθρώπου καί κόσμου, τότε ἡ ἐπιστήμη θά φανεῖ πολύ κατώτερη ἀπό τήν Ἀριστοτελική κοσμολογία.

Πιστεύω ὅτι τό ἐπιχείρημα εἶναι ἀκλόνητο. Ὁ F. συλλαμβάνει μιᾶ βασική μεθοδολογική αὐθαιρεσία τῶν σύγχρονων ὀρθολογικῶν θεωριῶν. Γιά νά ἀποφύγουν τό σχετικισμό, ἀπομονώνουν μιᾶ σειρά γεγονότων (ἢ μιᾶ σειρά ἀξιολογικῶν κρίσεων πάνω σέ γεγονότα) καί τά θεωροῦν ὑπεράνω ὑποψίας. Εἶναι ἡ ἐπιστήμη “στίς καλύτερές της στιγμές”, στοιχειοθετοῦν τήν ἴδια τήν εἰκόνα τῆς ἐπιστημονικῆς ὀρθολογικότητας. Ἄν ἡ τάξη αὐτή τῶν γεγονότων χρησιμοποιόταν ἀποκλειστικά γιά τήν κριτική ἐξελίξεων μέσα στήν ἴδια τήν ἐπιστήμη, τό ἐγχείρημα θά ἦταν νόμιμο· θά ἀναζητούσαμε μοντέλα τῆς αὐστηρά ἐπιστημονικῆς ὀρθολογικότητας.¹⁵ Ἡ αὐθαιρεσία ἀρχίζει ὅταν τά συμπεράσματα πού ἀντλοῦνται ἀπό τήν ὀρθολογική ἀνασυγκρότηση τῆς ἐπιστήμης ἐπεκτείνονται καί σέ τομεῖς ἐξ ὀρισμοῦ διαφορετικούς. Αὐτή ἡ τόσο οἰκεία καί φαινομενικά ἀπλή κίνηση κρύβει ἕνα τεράστιο λογικό ἄλμα. Προϋποθέτει ὅτι ἡ γνώση ταυτίζεται μέ τήν ἐπιστημονική παραγωγή, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ὀρθός λόγος ἐνσαρκώνεται στήν πρακτική τῶν ἐπιστημόνων. Οἱ παραδοχές αὐτές ὄχι μόνον δέν ἀποτελοῦν ἐρευνητικά προβλήματα ἀλλά οὔτε κἀν ἀναφέρονται ὡς θεωρητικά ἀξιώματα. Τό νά ἀνακινεῖ κανεῖς στήν Ἀγγλοσαξωνική ἐπιστημολογία τέτοια ζητήματα, δέν ἀπέχει πολύ ἀπό τό νά τίθεται τό ἐρώτημα τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ στήν κοινότητα τῶν σχολαστικῶν θεολόγων.

4. Ἡ ἐπιστημολογική κριτική τοῦ F. εἶναι ἤδη δλοκληρωμένη στό σημεῖο αὐτό. Ἐχει δεῖξει ὅτι τά κριτήρια καί τά ἐπιχειρήματα γίνονται “ἀντικειμενικά” καί “ὀρθολογικά”, μόνον ὅταν υἱοθετοῦνται ἀπό τούς συμμετέχοντες στή συγκεκριμένη παράδοση πού τά εἰσάγει. Ὑπάρχουν ὅμως πολλές διαφορετικές παραδόσεις, πού συνυπάρχουν καί ὀδηγοῦν σέ διαφορετι-

κές στάσεις απέναντι στη ζωή και στα γεγονότα. “Οί παραδόσεις δέν είναι ούτε καλές ούτε κακές, απλώς υπάρχουν.”¹⁶ Ο όρθολογισμός δέν μπορεί νά παίξει διαιτητικό ρόλο, αφού τελικά άποτελεϊ και ό ίδιος μιá μόνο άπλή παράδοση.

Ή σύγχρονη έπιστήμη δέν μπορεί έπομένως νά “διασωθεϊ” μέ μεθοδολογικά (έπιστημολογικά) έπιχειρήματα. Ή συζήτηση θά πρέπει νά μετατοπιστεί σέ ένα πιό πρωτογενές επίπεδο. Ο φανταστικός αντίπαλος του F. και υπερασπιστής της σύγχρονης έπιστήμης, μπορεί νά χρησιμοποιήσει δύο έπιχειρήματα — ένα ιστορικό και ένα πραγματολογικό. Τό ιστορικό έπιχειρήματα παραπέμπει στην άναγκαιότητα της έπιβολής της σύγχρονης έπιστήμης τόν 17ο αϊ., ένώ τό πραγματολογικό στην άνωτερότητα των άποτελεσμάτων της. Ή έπιστήμη γεννιέται μέσα από τις άδυναμίες και τις αντίφάσεις των παλαιότερων δοξασιών, επιβάλλεται ταχύτατα, και σέ διάστημα δύο μόλις αίωνων μετασχηματίζει ριζικά τόσο την αντίληψη μας για τόν κόσμο όσο και την ίδια τή ζωή μας. Ή έκπληκτική αυτή πορεία των πραγμάτων άρκει για νά κατοχυρώσει την ιδιαιτερότητα και την έγκυρότητα της σύγχρονης έπιστήμης. Ο ιστορικός θεωρεί ίκανοποιητική άπόδειξη τό γεγονός ότι ή έπιστήμη επικράτησε πλήρως, έκμηδένισε τις αντίθετες γνωστικές παραδόσεις και αναπτύχθηκε μέ γεωμετρική κυριολεκτικά πρόοδο. Ο πραγματιστής, άπ’ την άλλη μεριά, περιορίζεται στό τελικό άποτέλεσμα: ή έπιστήμη έχει άποδείξει την άνωτερότητά της, αφού κατάφερε νά πολλαπλασιάσει τό φάσμα των γνώσεων μας, νά αναπτύξει νέες μορφές κυριαρχίας πάνω στη φύση και, μέ τις τεχνολογικές κυρίως εφαρμογές της, νά αλλάξει όλοκληρωτικά την καθημερινή ζωή.

Είναι φανερό ότι έχουμε άπομακρυνθεϊ πιά από τό πεδίο της έπιστημολογίας, αφού ή συζήτηση δέν αναφέρεται στην έσωτερική δομή της έπιστήμης, αλλά στην ιστορική της άνάπτυξη και στις κοινωνικές της έπιπτώσεις. Ή άλλαγή αυτή στην προβληματική του F. πιστοποιείται άπ’ την άπλή σύγκριση του *Against Method* και του *Science in a Free Society*.¹⁷ Ο Imre Lakatos πάλι νά είναι ό πιό ένδεδειγμένος φανταστικός συνομιλητής. “Αν διάβαζε κανείς μόνο τά τελευταία γραπτά του F., θά πίστευε ότι τά πρωταρχικά του ένδιαφέροντα είναι ή ιστορία των ιδεών και ή κοινωνική κριτική.

Σέ μιá πρώτη προσέγγιση, ή άπάντηση του F. στα δύο έπιχειρήματα που άπομόνωσα έχει την έξής μορφή:

Στόν ιστορικό αντίτινει ότι ή γέννηση της σύγχρονης έπιστήμης δέν όφείλεται στις άδυναμίες της παλαιότερης κοσμολογίας αλλά στην έξωτερική έπιβολή μιās νέας ιδεολογίας.¹⁸ Ή Άριστοτελική έπιστήμη έλυνε όλα τά προβλήματα της καθημερινής έμπειρίας, σεβόταν τις φυσικές ίκωνότητες του μέσου άνθρώπου και όδηγοϋσε σέ μιá άρμονική σχέση άνθρώπου και κόσμου. Αντικαταστάθηκε όχι γιατί έκφυλιστηκε, αλλά γιατί είχαν

ήδη αρχίσει να εκδηλώνονται ορισμένες αλλαγές στάσης — όχι κατανάγκην επιστημονικές —, πού φαίνονταν να έρχονται σε αντίθεση μ' αυτήν. Για παράδειγμα, οί μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις δημιούργησαν την πεποίθηση ότι θά πρέπει να υπάρχει και μιά άγνωστη, χαώδης “Αμερική τής Γνώσης” πού μένει να ανακαλυφθεί· ακόμη, ή εποχή προσφερόταν για κάθε μορφή αντίδρασης απέναντι στην αυθεντία, για την αναβίωση μυστικών λησμονημένων δοξασιών, για την επανεκτίμηση τών περιφρονημένων κατασκευαστικών τεχνικών. 'Η ιστορική έρευνα μπορεί να μήν έχει καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα, έχει όμως αποκαλύψει τή σπουδαιότητα ενός πλήθους αλλοπρόσαλλων παραγόντων πού επηρέασαν κάποια πλευρά τής επιστημονικής επανάστασης. 'Εκείνο πού έχει σημασία για τόν F. είναι ότι ή αλλαγή αυτή τών στάσεων προλείανε τό έδαφος για να παρουσιαστεί ή προπαγάνδα τής νέας επιστήμης ως αντικειμενική υπεροχή. 'Η γρήγορη πρόοδος τής σύγχρονης επιστήμης δέν οφείλεται στα έσωτερικά της πλεονεκτήματα αλλά στον αποκλεισμό κάθε ξένης κοσμολογίας. Τέλος, ακόμη κι αν έχουμε κερδίσει σε πλήθος και σε βάθος γνώσεων, υπάρχουν σημεία όπου έχουμε χάσει. "Έτσι, σε σύγκριση με την 'Αριστοτελική κοσμολογία, έχουμε πολύ μικρότερη βεβαιότητα για την έγκυρότητα τών γνώσεών μας και έχει ανατραπεί τελεσίδικα ή ίσορροπία ανάμεσα στον άνθρωπο και στον κόσμο."¹⁹

Τά αποτελέσματα εξάλλου τής σύγχρονης επιστήμης έχουν υπερτονιστεί. 'Απ' τή μιά μεριά, δέν είναι σίγουρο ποιές από τίς τεχνολογικές τουλάχιστον εφαρμογές τής επιστήμης αντιστοιχοῦν σε πραγματικές ανάγκες και ποιές στην άπλή επέκταση τής αγοράς. 'Απ' τήν άλλη, ή υπεροχή τής σύγχρονης επιστήμης σε αποτελέσματα οφείλεται στο ότι έχουν εγκαταλειφθεί όλες οί άλλες παραδόσεις πού θά μπορούσαν να παράγουν διαφορετικά αποτελέσματα· για παράδειγμα, υπάρχουν κάποιες ένδειξεις τελευταία ότι μιά “φυσική ιατρική” είναι πολύ λιγότερο επικίνδυνη και σε ορισμένους τομείς περισσότερο αποτελεσματική από την “επιστημονική” της αντίπαλο.²⁰ 'Η ουσιαστική όμως απάντηση στον πραγματιστή είναι άλλη. Μένοντας στην αποτελεσματικότητα τής επιστήμης προσπερνούμε τό βασικό πρόβλημα: “Ο άνθρωπος κατείχε κάποτε σύνθετη γνώση για τή θέση του μέσα στη φύση και ήταν μ' αυτή τήν έννοια ασφαλής και ελεύθερος. Αυτή ή γνώση αντικαταστάθηκε από αφηρημένες θεωρίες πού [ό μέσος άνθρωπος] δέν καταλαβαίνει και θά πρέπει να τίς εμπιστευθεί στους ειδικούς. Δέν θά έπρεπε όμως να μπορούμε να καταλαβαίνουμε τά βασικά συστατικά τής ζωής μας; Δέν θά έπρεπε κάθε ομάδα, κάθε παράδοση, να είναι σε θέση να επηρεάσει, να αντιστρέψει ή να διατηρήσει αυτά τά συστατικά ανάλογα με τίς επιθυμίες της;”²¹ Τό πρόβλημα τελικά είναι ή θέση τής επιστήμης στην κοινωνία. Ζητάμε απ' τήν επιστήμη τή συνεχή επέκταση του τομέα τών

γνωστών γεγονότων, και είμαστε έτοιμοι να πληρώσουμε κάθε τμήμα γι' αυτό; Ή επιθυμούμε μιά λιγότερο ίσως αποτελεσματική επιστήμη, που όμως δέν θά διαταράσσει τήν άρμονία άνθρώπου και κόσμου;

Δέν πρόκειται να σχολιάσω τήν άπάντηση αυτή. Θά ήταν βέβαια πολύ ένδιαφέρον να μελετήσει κανείς τόν F. άποκλειστικά ως Ιστορικό τών ιδεών και ως κριτικό κοινωνιολόγο. Κάτι τέτοιο όμως ξεπερνά τό σκοπό αυτού του άρθρου. Προσπάθησα άπλως να δείξω ότι ή προβληματική του F. αλλάζει σημαντικά στά τελευταία γραπτά του, καθώς στρέφεται βαθμιαία από τήν κριτική τής μεθοδολογίας στην κριτική τής σύγχρονης επιστήμης. Και άκόμη, ότι τό πέραςμα αυτό δέν όφείλεται σε μιά βαθμιαία άλλαγή τών ένδιαφερόντων του, αλλά επιβάλλεται από τήν ίδια τή λογική σειρά τών επιχειρημάτων. Άλλωστε, είμαι πεπεισμένος ότι έχουμε πολλά άκόμη να περιμένουμε από τόν F. στην κατεύθυνση άκριβώς τής παραπάνω άπάντησης.

Σημειώσεις

1. P. Feyerabend: "Imre Lakatos", *British Journal for the Philosophy of Science*, 1975, σ. 16, 14.

2. Δές και G. Gutting: "Continental Philosophy of Science", σ. 94 - 120 στο P. Asquith and H. Kyburg (eds), *Current Research in Philosophy of Science*, East Lansing, Michigan 1979.

3. T. S. Kuhn: "The History of Science", 1968, σσ. 105 - 126, στο T. S. Kuhn *The Essential Tension*, Chicago 1977. Ή παραπομπή στη σ. 110.

4. P. Feyerabend: "On the Critique of Scientific Reason", σσ. 309 - 339 στο C. Howson (ed), *Method and Appraisal in the Physical Sciences*, Cambridge 1976.

P. Feyerabend: "In Defence of Aristotle: Comments on the Condition of Content Increase", σσ. 143 - 180, στο G. Radnitzky and G. Andersson (eds), *Progress and Rationality in Science*, Dordrecht 1978.

5. "Imre Lakatos", σ. 8.

6. "Ο.π.", σ. 2.

7. "Ο.π.", σ. 6. Δές άκόμη P. Feyerabend: *Science in a Free Society*, London 1978, σ. 61.

8. Ή κριτική στην πληρέστερή της μορφή βρίσκεται στο "On the Critique of Scientific Reason". Για μιά εύχρηστη σύνοψη δές: "In Defence of Aristotle", σσ. 162 - 164.

9. Έχω αναπτύξει αυτό τό επίχειρημα στο "On Lakatos Theory of Rationality", σσ. 197 - 201. *Abstracts of the 7th International Congress of Logic, Methodology and Philosophy of Science*, Vol. 6, Salzburg 1983.

10. Τό ζεῦγος τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν εἰσήγαγε ὁ McMullin, στό E. McMullin: "The Ambiguity of Historicism", σσ. 55 - 83, P. Asquith and H. Kyburg (eds), *Current Research in Philosophy of Science*, East Lansing, Michigan 1979.

Γιά μιὰ σύντομη διαπραγμάτευση, δές Β. Κάλφας, 'Επιστημονική Πρόοδος καί Ὁρθολογικότητα, Θεσσαλονίκη 1983, σσ. 190 - 193.

11. Δές "On the Critique of Scientific Reason", σ. 323.

12. P. Feyerabend: 'Ενάντια στή Μέθοδο, 1975, ἐλλ. μετάφραση, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 223. Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου.

13. "On the Critique of Scientific Reason", σ. 325. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στό πιό πρόσφατο ἀπό τά τρία ἄρθρα πού ἀναφέραμε, τό "In Defence of Aristotle", δέν μιλάει πιά γιά πρόοδο ἀλλά γιά "αὔξηση περιεχομένου" (content increase).

14. "In Defence of Aristotle", σ. 166.

15. Ὁ F. βέβαια ἀμφιβάλλει γιά τήν ἀποτελεσματικότητα αὐτῆς τῆς μεθόδου. Δέν πιστεύει ὅτι ὑπάρχει ἓνα καθολικά ἰσχύον μοντέλο ἐπιστημονικῆς ὀρθολογικότητας. Δέν παύει ὡστόσο νά δέχεται τή μεθοδολογική νομιμότητα μιᾶς τέτοιας διαδικασίας. Δές "Imre Lakatos", σ. 14.

16. *Science in a Free Society*, σ. 27.

17. Ἐδῶ νομίζω ὅτι ὀφείλεται καί ἡ αἴσθησις ἀνακολουθίας πού ἔχει ὁ προσεκτικός ἀναγνώστης τοῦ προλόγου στήν ἐλληνική ἐκδοση τοῦ *Against Method*, πού γράφει ὁ F. τό 1982.

18. "Imre Lakatos", σ. 5.

19. Δές "In Defence of Aristotle" καί *Science in a Free Society*, σ. 40 - 65.

20. "In Defence of Aristotle", σ. 172.

21. *Science in a Free Society*, σ. 64.